

**МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ОЖИРІННЯ ТА РОЗЛАДИ
ХАРЧОВОЇ ПОВЕДІНКИ: ДІАГНОСТИКА,
ПРОФІЛАКТИКА І ТЕРАПІЯ**

За редакцією професорів О. Є. Абатурова та Л. М. Юр'євої

Навчально-методичний посібник

Львів
Видавець Марченко Т. В.

УДК 613.25:616-056.257-07-08(075. 8)

О45

Рекомендовано Вченою радою Дніпровського державного медичного університету

Рецензенти:

Волосовець О. П. – завідувач кафедри педіатрії № 2 Національного медичного університету імені О. О. Богомольця, член-кореспондент НАМН України, доктор медичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України;

Хаустова О. О. – професор кафедри медичної психології, психосоматичної медицини та психотерапії Національного медичного університету імені О. О. Богомольця, PR віце-президент «Всеукраїнської асоціації психосоматичної медицини», доктор медичних наук, професор

Ожиріння та розлади харчової поведінки: діагностика, профілактика і терапія :

О45 посібник / [О. Є. Абатуров, Л. М. Юр'єва, В. І. Величко та ін.] ; за ред. О. Є. Абатурова та Л. М. Юр'євої. – Львів : Видавець Марченко Т. В. – 268 с.

ISBN 978-617-7937-10-3

У навчально-методичному посібнику представлено сучасні загальні відомості щодо визначення, етіології, епідеміології, класифікації, факторів ризику розвитку та механізмів патогенезу ожиріння. Авторами наведені сучасні уявлення щодо фенотипів та генетичних форм ожиріння, методів діагностики та лікування. Колектив авторів на сучасному рівні наводить опис питань порушення харчової поведінки, психічних та психосоматичних розладів, метаболічного синдрому, фармакологічних та психотерапевтичних методів лікування цих станів, методів превенції і реабілітації пацієнтів з ожирінням.

Навчально-методичний посібник адресовано здобувачам освіти медичних факультетів, аспірантам та викладачам закладів вищої медичної освіти IV рівня акредитації, а також фахівцям медичної галузі – лікарям-педіатрам, лікарям загальної практики-сімейної медицини, ендокринологам, терапевтам, психіатрам, медичним психологам тощо.

Навчально-методичний посібник містить матеріали науково-дослідної роботи «Прогнозування розвитку дитячих захворювань, асоційованих з цивілізацією» (№ держреєстрації 0120U101324). Дослідження виконане за бюджетною програмою КПКВК 2301020 «Наукова і науково-технічна діяльність у сфері охорони здоров'я», фінансувалося Міністерством охорони здоров'я України за кошти державного бюджету.

УДК 613.25:616-056.257-07-08(075. 8)

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ

Абатуров Олександр Євгенович – завідувач кафедри педіатрії 1 та медичної генетики Дніпровського державного медичного університету, доктор медичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

Юр'єва Людмила Миколаївна – завідувач кафедри психіатрії, наркології і медичної психології Дніпровського державного медичного університету, доктор медичних наук, професор

Величко Валентина Іванівна – завідувач кафедри сімейної медицини Одеського національного медичного університету, доктор медичних наук, професор, голова Асоціації сімейної медицини Одеського регіону

Кожина Ганна Михайлівна – завідувач кафедри психіатрії, наркології, медичної психології та соціальної роботи Харківського національного медичного університету, доктор медичних наук, професор

Крючко Тетяна Олександрівна – завідувач кафедри педіатрії 2 Полтавського державного медичного університету, доктор медичних наук, професор

Леженко Геннадій Олександрович – завідувач кафедри госпітальної педіатрії Запорізького державного медичного університету, доктор медичних наук, професор

Агафонова Олена Олександрівна – доцент кафедри педіатрії 1 та медичної генетики Дніпровського державного медичного університету, кандидат медичних наук, доцент

Бабич Вероніка Леонідівна – асистент кафедри педіатрії 1 та медичної генетики Дніпровського державного медичного університету, доктор філософії

Зеленська Катерина Олексіївна – доцент кафедри психіатрії, наркології, медичної психології та соціальної роботи Харківського національного медичного університету, кандидат медичних наук, доцент

Кокашинський Віктор Олександрович – асистент кафедри психіатрії, наркології і медичної психології Дніпровського державного медичного університету

Нікуліна Анна Олексіївна – асистент кафедри педіатрії 1 та медичної генетики Дніпровського державного медичного університету, кандидат медичних наук, доцент

Радченко Тетяна Миколаївна – асистент кафедри психіатрії, наркології, медичної психології та соціальної роботи Харківського національного медичного університету, кандидат медичних наук

Терьошина Ірина Федорівна – доцент кафедри психіатрії, наркології, медичної психології та соціальної роботи Харківського національного медичного університету, кандидат медичних наук, доцент

Токарева Наталія Михайлівна – асистент кафедри педіатрії 1 та медичної генетики Дніпровського державного медичного університету, кандидат медичних наук

Шорніков Андрій Володимирович – асистент кафедри психіатрії, наркології і медичної психології Дніпровського державного медичного університету

Шустерман Тамара Йосипівна – доцент кафедри психіатрії, наркології і медичної психології Дніпровського державного медичного університету, кандидат медичних наук, доцент

ЗМІСТ

СПИСОК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ ТА СКОРОЧЕНЬ	11
ВСТУП (Абатуров О. Є., Юр'єва Л. М.)	16
ЧАСТИНА І. ОЖИРІННЯ	18
1. ВИЗНАЧЕННЯ ОЖИРІННЯ (Абатуров О. Є., Крючко Т. О.)	18
2. КЛАСИФІКАЦІЯ (Абатуров О. Є., Крючко Т. О.)	18
3. ПЕРВИННЕ ОЖИРІННЯ	19
3.1. ЕТІОЛОГІЯ (Абатуров О. Є., Крючко Т. О.)	19
3.2. ЕПІДЕМІОЛОГІЯ (Абатуров О. Є., Крючко Т. О.)	19
3.3. ФАКТОРИ РИЗИКУ РОЗВИТКУ НАДЛИШКОВОЇ МАСИ ТІЛА Й ОЖИРІННЯ (Абатуров О. Є., Агафонова О. О., Крючко Т. О., Леженко Г. О.)	20
3.3.1. Перинатальні фактори ризику	20
3.3.1.1. Фактори ризику, пов'язані з матір'ю	20
3.3.1.2. Фактори ризику з боку дитини	21
3.3.2. Постнатальні фактори ризику	21
3.3.2.1. Соціально-економічні фактори	21
3.3.2.2. Тривожність (психофізіологічний стрес)	22
3.3.2.3. Нестача фізичних навантажень	23
3.3.2.4. Спадкова схильність	23
3.3.2.5. Порушення харчування	32
3.3.2.6. Порушення сну	34
3.3.2.7. Вірусні чинники	35
3.3.2.8. Хімічні речовини, що порушують роботу ендокринної системи	36
3.4. ПАТОГЕНЕЗ (Абатуров О. Є.)	41
3.4.1. Збільшення споживання енергії	42
3.4.1.1. Збільшення споживання їжі	42
3.4.1.2. Вплив мікробіому на розвиток ожиріння	66
3.4.2. Ремодулювання жирової тканини при ожирінні	68
3.4.2.1. Характеристика жирової тканини	68
3.4.2.2. Збільшення маси жирової тканини	72
3.4.2.3. Метазапалення жирової тканини	73
3.4.2.4. Дисфункція жирової тканини	85

3.5. ФЕНОТИПИ ОЖИРІННЯ (Абатуров О. Є., Нікуліна А. О.)	86
3.5.1. Метаболічно здорове ожиріння	88
3.5.2. Метаболічно нездорове ожиріння	90
3.5.3. Саркопенічне ожиріння	93
3.5.4. Ожиріння з належною масою тіла	96
3.5.5. Метаболічно огрядний фенотип з віковою масою тіла	96
3.6. ВПЛИВ НАДЛИШКОВОЇ МАСИ ТІЛА ТА ОЖИРІННЯ НА ОРГАНИ І СИСТЕМИ ОРГАНІЗМУ ТА КОМОРБІДНІСТЬ (Абатуров О. Є., Нікуліна А. О., Токарева Н. М.)	97
3.6.1. Дисліпідемія	99
3.6.3. Інсулінорезистентність і цукровий діабет 2 типу	100
3.6.4. Метаболічно асоційована жирова хвороба печінки	103
3.6.5. Метаболічно асоційована жирова хвороба підшлункової залози	104
3.6.6. Артеріальна гіпертензія	105
3.6.7. Метаболічний синдром	108
3.6.8. Інфекційні захворювання	109
3.6.9. Респіраторні вірусні інфекції	111
3.6.10. Алергічні захворювання	112
3.6.11. Автоімунні захворювання	114
3.6.12. Неопластичні захворювання	116
3.6.13. Синдром обструктивного апное уві сні	116
3.6.14. Кісткова метаболічна хвороба	117
3.6.15. Захворювання нирок	118
3.6.16. Ураження шкіри	119
3.6.17. Ураження нервової системи	119
4. ГЕНЕТИЧНІ ФОРМИ ОЖИРІННЯ	119
4.1. МОНОГЕННЕ ОЖИРІННЯ (Абатуров О. Є., Нікуліна А. О.)	119
4.1.1. Вроджена недостатність лептину	126
4.1.2. Вроджена недостатність рецепторів лептину	126
4.1.3. Дефіцит SH2B адаптерного протеїну 1	127
4.1.4. Дефіцит проопіомеланокортину	127
4.1.5. Дефіцит пропротеїну конвертази субтилізін/кексин 1 типу	128
4.1.6. Дефіцит рецептора меланокортину-3	128
4.1.7. Дефіцит рецептора меланокортину-4	129
4.1.8. Дефіцит аксесуарного протеїну 2 рецептора меланокортину	129
4.1.9. Дефіцит аденілатциклази 3	129

4.1.10. Дефіцит цілеспрямованого фактора транскрипції 1	129
4.1.11. Дефіцит протеїну, подібного мієліновому транскрипційному фактору 1	130
4.1.12. Дефіцит нейротрофічного фактора головного мозку	130
4.1.13. Дефіцит нейротрофічної рецепторної тирозинкінази 2 типу	131
4.2. СИНДРОМАЛЬНІ ФОРМИ ОЖИРІННЯ (Абатуров О. Є.)	131
4.3. ПОЛІГЕННЕ ОЖИРІННЯ (Нікуліна А. О.)	140
5. ОЖИРІННЯ, ІНДУКОВАНЕ ЛІКАРСЬКИМИ ПРЕПАРАТАМИ (Абатуров О. Є., Юр'єва Л. М., Нікуліна А. О., Шорніков А. В.)	140
5.1. АНТИБІОТИКИ	142
5.2. АНТИГІСТАМІННІ ПРЕПАРАТИ	144
5.3. БЕТА-АДРЕНОБЛОКАТОРИ	144
5.4. ПРОТИДІАБЕТИЧНІ ПРЕПАРАТИ	144
5.5. ГОРМОНИ	145
5.6. ПСИХОТРОПНІ ЗАСОБИ	146
6. ДІАГНОСТИКА ОЖИРІННЯ (Абатуров О. Є., Нікуліна А. О.)	147
6.1. МЕТОДИ ДІАГНОСТИКИ	147
6.1.1. Антропометрія	147
6.1.2. Методи вивчення складу тіла	148
6.1.2.1. Біоелектричний імпедансний аналіз (БІА)	150
6.1.2.2. Плетизмографія з витисненням повітря	150
6.1.2.3. Комп'ютерна томографія	150
6.1.2.4. Магнітно-резонансна томографія	150
6.1.2.5. Ультрасонографія	151
6.1.2.6. Двоенергетична рентгенівська абсорбціометрія	151
6.1.2.7. Позитронно-емісійна томографія	152
6.1.2.8. Тривимірне оптичне сканування поверхні всього тіла	153
6.2. МОДЕЛІ ДОСЛІДЖЕНЬ СКЛАДУ ТІЛА	153
6.3. ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ДАНИХ ДОСЛІДЖЕННЯ СКЛАДУ ТІЛА	155
6.4. РОЗРАХУНКОВІ ІНДЕКСИ	158
6.4.1. Індекс маси тіла	158
6.4.2. Пондеральний індекс	160
6.4.3. Співвідношення окружності талії до довжини тіла	160
6.4.4. Співвідношення окружностей талії і стегон	160
6.4.5. Індекс конусності	160
6.4.6. Індекс форми тіла	161

6.4.7. Алометричний індекс стегна	161
6.4.8. Індекс вісцеральної жирової тканини	161
6.4.9. Індекс жирової маси	161
6.4.10. Індекс нежирової маси	162
6.4.11. Маса апендикулярних скелетних м'язів	163
6.4.12. Співвідношення маси скелетних м'язів до жиру	163
6.5. ГЕНЕТИЧНЕ ТЕСТУВАННЯ	163
7. ДІАГНОСТИЧНІ КРИТЕРІЇ ОЖИРІННЯ І МЕТАБОЛІЧНО-АСОЦІЙОВАНИХ КОМОРБІДНИХ СТАНІВ <i>(Абатуров О. Є., Нікуліна А. О.)</i>	163
7.1. ДІАГНОСТИЧНІ КРИТЕРІЇ ОЖИРІННЯ	163
7.1.1. Діагностичні критерії надмірної маси тіла та ожиріння, яке супроводжується збільшенням загальної маси тіла	163
7.1.1.1. Загальні рекомендації з діагностики надмірної маси тіла та ожиріння, яке супроводжується збільшенням загальної маси тіла	164
7.1.1.2. Діагностичні критерії надмірної маси тіла та тяжкості ожиріння, яке супроводжується збільшенням загальної маси тіла	164
7.1.1.3. Діагностичні критерії ожиріння, яке супроводжується збільшенням загальної маси тіла, за типом розподілу жирової тканини	165
7.1.1.4. Діагностичні критерії фенотипів ожиріння, які супроводжуються збільшенням загальної маси тіла	165
7.1.1.5. Діагностичні критерії фенотипів ожиріння, які не супроводжуються збільшенням загальної маси тіла	167
7.1.1.6. Діагностичні критерії метаболічного синдрому у дітей	167
7.2. ДІАГНОСТИЧНІ КРИТЕРІЇ КОМОРБІДНИХ СТАНІВ ОЖИРІННЯ	168
8. ЛЕТАЛЬНІСТЬ, ЯКА АСОЦІЮЄТЬСЯ З ОЖИРІННЯМ <i>(Абатуров О. Є.)</i>	170
9. ЛІКУВАННЯ ОЖИРІННЯ У ДІТЕЙ <i>(Величко В. І.)</i>	172
9.1. МОДИФІКАЦІЯ СПОСОБУ ЖИТТЯ	173
9.2. ЛІКУВАННЯ ДИТИНИ З НАДЛИШКОВОЮ МАСОЮ ТІЛА АБО ОЖИРІННЯМ ЗАЛЕЖНО ВІД ВІКУ	176
9.3. ЛІКУВАННЯ СУПУТНИХ ЗАХВОРЮВАНЬ	180
9.4. МЕДИКАМЕНТОЗНЕ ЛІКУВАННЯ ДІТЕЙ З ОЖИРІННЯМ	182
9.5. БАРІАТРИЧНА ХІРУРГІЯ В ЛІКУВАННІ ОЖИРІННЯ У ДІТЕЙ ..	185

10. ПРОФІЛАКТИКА НАДЛИШКОВОЇ МАСИ ТІЛА ТА ОЖИРІННЯ У ДІТЕЙ (Величко В. І., Бабич В. Л.)	186
10.1. ЗАГАЛЬНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ПОВЕДІНКОВОЇ ІНТЕРВЕНЦІЇ	187
10.1.1. Немовлята та діти дошкільного віку	187
10.1.2. Діти шкільного віку	190
10.1.3. Підлітки	191
10.2. Профілактика на соціальному рівні	192

ЧАСТИНА 2. РОЗЛАДИ ХАРЧОВОЇ ПОВЕДІНКИ193

1. ПОРУШЕННЯ ХАРЧОВОЇ ПОВЕДІНКИ (Юр'єва Л. М.)	193
1.1. ОСНОВНІ ТЕРМІНИ ТА ПОНЯТТЯ	194
1.2. КЛАСИФІКАЦІЯ ПОРУШЕНЬ ХАРЧОВОЇ ПОВЕДІНКИ	196
1.2.1. Нервова анорексія	197
1.2.2. Нервова булімія	197
1.2.3. Психогенне переїдання	198
1.2.4. Компульсивне переїдання	198
1.3. ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ПОРУШЕНЬ ХАРЧОВОЇ ПОВЕДІНКИ	200
1.3.1. Біологічні чинники	200
1.3.2. Психологічні чинники	201
1.3.3. Сімейні чинники	202
1.3.3.1. Порухення симбіотичного зв'язку між матір'ю і дитиною	202
1.3.3.2. Особливості батьківського виховання	203
1.3.3.3. Стиль батьківського харчування та сімейна культура	203
1.3.4. Соціокультуральні чинники	204
1.4. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПОРУШЕНЬ ХАРЧОВОЇ ПОВЕДІНКИ У ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ	204
1.5. РОЗЛАДИ ХАРЧОВОЇ ПОВЕДІНКИ ПРИ ОЖИРІННІ	207
1.5.1. Клінічні типи порушень харчової поведінки при ожирінні.....	208
1.5.1.1. Екстернальний тип	208
1.5.1.2. Емоціогенний тип	208
1.5.1.3. Обмежувальний тип.....	209
1.6. ПРОФІЛАКТИКА І ТЕРАПІЯ РОЗЛАДІВ ХАРЧОВОЇ ПОВЕДІНКИ	210
1.6.1. Психологічна діагностика розладів харчової поведінки	210

1.6.2. Принципи терапії порушень харчової поведінки	211
1.7. ВПЛИВ ПАНДЕМІЇ COVID-19 НА ХАРЧОВУ ПОВЕДІНКУ ПРИ ОЖИРІННІ	213
2. ПОРУШЕННЯ ХАРЧОВОЇ ПОВЕДІНКИ ПРИ ТРИВОЖНО-ДЕПРЕСИВНИХ РОЗЛАДАХ (Юр'єва Л. М., Кокашинський В. О.)	215
2.1. КОМОРБІДНІСТЬ РОЗЛАДІВ ХАРЧОВОЇ ПОВЕДІНКИ І ТРИВОЖНО-ДЕПРЕСИВНИХ РОЗЛАДІВ	215
2.1.1. Коморбідні розлади при нервовій анорексії	216
2.1.1.1. Диференційна діагностика анорексії з іншими психічними розладами	216
2.1.2. Коморбідні розлади при нервовій булімії	217
2.1.3. Розлади, коморбідні психогенному переїданню	218
2.1.4. Коморбідність аліментарно-конституційного ожиріння та тривожно-депресивних розладів	219
2.2. МЕДИЧНА ДОПОМОГА ПРИ РОЗЛАДАХ ХАРЧОВОЇ ПОВЕДІНКИ	220
2.2.1. Психотерапевтичні методи лікування	220
2.2.2. Фармакологічні методи лікування	221
2.2.3. Програми превенції і реабілітації пацієнтів з аліментарно-конституційним ожирінням	221
3. МЕТАБОЛІЧНИЙ СИНДРОМ У ПРАКТИЦІ ЛІКАРЯ ЗАГАЛЬНОЇ ПРАКТИКИ – СІМЕЙНОЇ МЕДИЦИНИ (Шустерман Т. Й., Шорніков А. В.)	223
3.1. АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОБЛЕМИ	223
3.2. ТЕРМІНОЛОГІЯ ТА ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ	225
3.3. ПСИХІЧНІ ТА ПСИХОСОМАТИЧНІ АСПЕКТИ	226
3.3.1. Тривожно-депресивні розлади при метаболічному синдромі	227
3.3.2. Когнітивні порушення та метаболічний синдром	228
3.4. МЕТАБОЛІЧНИЙ СИНДРОМ У ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ	230
3.5. КОРЕКЦІЯ ПСИХІЧНИХ І ПСИХОСОМАТИЧНИХ РОЗЛАДІВ ПРИ МЕТАБОЛІЧНОМУ СИНДРОМІ	231
3.6. МЕТАБОЛІЧНИЙ СИНДРОМ І ТЕРАПІЯ ПСИХОТРОПНИМИ ЗАСОБАМИ	232
4. ПСИХООСВІТА (Кожина Г. М., Терьошина І. Ф., Радченко Т. М., Зеленська К. О.)	235
САМОКОНТРОЛЬ	241
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ	242

СИТУАЦІЙНІ ЗАДАЧІ	246
ЕТАЛОН ВІДПОВІДЕЙ НА СИТУАЦІЙНІ ЗАДАЧІ	247
РЕКОМЕДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	250
ДОДАТКИ	258
СКРИНІНГОВІ ТЕСТИ	258
НІДЕРЛАНДСЬКИЙ ОПИТУВАЛЬНИК ХАРЧОВОЇ ПОВЕДІНКИ	258
ОПИТУВАЛЬНИК ОБРАЗУ ТІЛА	260
ОПИТУВАЛЬНИК ХАРЧОВИХ ПЕРЕВАГ EAT-26	261
АНКЕТА ПРО СТАН ЗДОРОВ'Я RHQ-9	263
ШКАЛА ТЯЖКОСТІ ТРИВОГИ GAD-7	264
ТЕСТ «ДОСЛІДЖЕННЯ ТРИВОЖНОСТІ»	264
ПЕРЕЛІК ПСИХОТРОПНИХ ЗАСОБІВ, ДОЗВОЛЕНИХ ДО ВИКОРИСТАННЯ ДІТЯМ ТА ПІДЛІТКАМ	267

Навчальне видання

Абатуров Олександр Євгенович
Юр'єва Людмила Миколаївна
Величко Валентина Іванівна та ін.

Ожиріння та розлади харчової поведінки: діагностика, профілактика і терапія

Навчально-методичний посібник

За редакцією О. Є. Абатурова та Л. М. Юр'євої

Формат 70×100/16. Папір офсетний. Гарнітура Minion Pro.
Ум. друк. арк. 21,78.

Видавець Марченко Т. В.
м. Львів-53, 79053, Україна, тел. +38 (050) 370-19-57
e-mail: magnol06@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції: серія ДК № 6784 від 30.05.2019 року,
видане Державним комітетом телебачення і радіомовлення України

Надруковано у друкарні видавця Марченко Т. В.